

De relatie tussen vruchtbaarheid en opleidingsniveau van de vrouw

Elma van Agtmaal-Wobma en Mila van Huis

Hoogopgeleide vrouwen zijn gemiddeld ouder als ze voor het eerst moeder worden dan laagopgeleide vrouwen. Ook is het aandeel kinderloze vrouwen groter onder hoog opgeleiden. Dit artikel gaat in op de vraag of uitstel van moederschap effect heeft op de totale vruchtbaarheid. Met behulp van integrale gegevens en de opleidingsvariabele uit het Sociaal Statistisch Bestand wordt voor verschillende generaties de relatie tussen opleidingsniveau en vruchtbaarheid onderzocht.

1. Uitkomsten van eerder onderzoek en onderzoeksvragen

Een van de belangrijkste ontwikkelingen in de vruchtbaarheid is het uitstel van moederschap. In de meeste ontwikkelde landen worden vrouwen steeds later moeder.

In Nederland was een vrouw in 2006 gemiddeld 29,4 jaar bij de geboorte van haar eerste kind. Met Spaanse, Zweedse, Ierse en Italiaanse moeders behoren de Nederlandse moeders tot de oudste in de wereld (Boekhoorn en De Jong, 2008). Hoewel in Nederland deze leeftijd de laatste jaren niet meer is gestegen (CBS, 2007), blijft het uitstel van moederschap een belangrijk aandachtspunt. Minister Rouvoet van Jeugd en Gezin maakt zich zorgen over de medische risico's van laat moederschap en over de consequenties voor het geboortecijfer in Nederland, dat wat hem betreft wel iets hoger zou mogen zijn (Programmaministerie Jeugd en Gezin, 2008).

Uitstel van moederschap wordt meestal in verband gebracht met de Tweede Demografische Transitie, waarin modernere, meer op het individu gerichte normen en waarden in demografische processen een rol zijn gaan spelen. Zelfontplooiing en keuzevrijheid zijn belangrijker geworden en hebben gezinsvorming en vruchtbaarheid beïnvloed (Van de Kaa, 2001). Jongvolwassenen stellen beslissingen over samenwonen, trouwen en kinderen krijgen steeds meer uit, omdat ze zich niet te snel willen binden. Vooral hoogopgeleide jonge mensen willen eerst een aantal basiszekerheden hebben, zoals een afgeronde studie, een vast inkomen, een huis en een stabiele relatie (Doorten en Struijs, 2007).

Een van de belangrijkste verklaringen van het uitstel is het in heel Europa gestegen opleidingsniveau van vrouwen (en mannen). Volgens Belgisch onderzoek is de toegenomen onderwijs- en arbeidsdeelname vele malen belangrijker voor het uitstelgedrag dan veranderende waardepatronen. Uitstel is daarmee een structurele verandering (Neels, 2006). Volgens anderen gaat een hogere opleiding samen met veranderingen in normen en waarden, wat het effect versterkt dat het volgen van een opleiding ook moeilijk samengaat met het krijgen van een kind (Billari et al., 2006). Vooral hoger opgeleide vrouwen stellen het moederschap steeds verder uit (Kalmijn, 1996). In Nederland zou de leeftijd van moeders bij de geboorte van hun eerste kind tussen

1970 en 2000 de helft minder gestegen zijn als hun opleidingsniveau niet was toegenomen (Beets, 2007). Overigens speelt bij het uitstel van ouderschap niet alleen het opleidingsniveau van de vrouw, maar ook dat van haar partner een rol. Een paar dat bestaat uit twee hoog opgeleiden krijgt later kinderen dan een paar waarvan één van de twee hoog opgeleid is (Latten en Hooghiemstra, 2002).

Uitstel van ouderschap kan gevolgen hebben voor het uiteindelijk kindertal: hoe ouder de moeder als ze haar eerste kind krijgt, hoe kleiner haar uiteindelijk kindertal. Overigens blijkt dit sterk te verschillen tussen landen. In landen waar het combineren van kinderen en werk gemakkelijker en geaccepteerder is, krijgen oudere moeders gemiddeld meer kinderen dan elders. Het uitstel wordt dan ingehaald. Slechte mogelijkheden om werk en kinderen te combineren en een moeizame taakverdeling tussen man en vrouw leiden er niet alleen toe dat vrouwen later aan kinderen beginnen, maar het kan ze er ook van weerhouden meer kinderen te krijgen. Hoe hoger de leeftijd van de vrouw, hoe kleiner ook de biologische vruchtbaarheid van vrouwen wordt, evenals de kans op een voldragen zwangerschap (Billari et al., 2006). Uit het Onderzoek Gezinsvorming (OG) 2003 van het CBS blijkt dat 60 procent van de 36–45-jarige vrouwen met één kind liever meer kinderen had willen hebben. Soms heeft het te maken met uitstel van moederschap en voelt men zich te oud voor een tweede kind. Ook kunnen omstandigheden als echtscheiding en het moeilijk combineren van werk en kind ervoor zorgen dat een vrouw het bij één kind houdt (De Graaf en Loozen, 2005). In Nederland stellen hoog opgeleiden het moederschap weliswaar meer uit dan lager opgeleiden, maar is ook sprake van inhaal op hogere leeftijden: het gerealiseerde kindertal per moeder verschilt niet veel naar opleidingsniveau (Beets, 2007).

Het aantal vrouwen dat kinderloos blijft is toegenomen met de generaties: uit het OG 2003 bleek van de vrouwen geboren in de jaren veertig 11 procent geen kinderen te hebben. In de generaties uit de jaren zestig was dat 19 procent. Hoogopgeleide vrouwen zijn vaker kinderloos dan middelbaar en laag opgeleiden. In 2003 was bijna een kwart van de hoogopgeleide vrouwen ouder dan 45 jaar kinderloos, drie keer zoveel als lager opgeleiden. De kinderloosheid onder lager en middelbaar opgeleiden is de afgelopen decennia echter wel toegenomen. Mogelijk is dit deels een gevolg van uitgesteld moederschap: van uitstel komt dan afstel. Dit kan komen door de afgenomen vruchtbaarheid, maar vrouwen kunnen zichzelf op een gegeven moment ook te oud vinden voor het moederschap, of willen hun leefpatroon niet meer aanpassen aan kinderen. Verschillen in kinderloosheid tussen opleidingsniveaus worden ook in verband gebracht met verschillen in relatievorming: hoger opgeleiden hebben minder vaak een (stabiele) relatie (De Graaf en Loozen, 2005).

Het onderwijsniveau van vrouwen is een van de belangrijkste achtergrondvariabelen voor vruchtbaarheidsonderzoek. Er is al veel bekend over het vruchtbaarheidsgedrag van vrouwen van verschillende generaties en opleidingsniveaus,

onder meer uit het OG. Met de ontwikkeling van het opleidingsniveaubestand als onderdeel van het Sociaal Statistisch Bestand (SSB) is het nu mogelijk om van grote groepen vrouwen uit het bevolkingsregister het opleidingsniveau te bepalen. Met deze gegevens kan een gedetailleerd en uitgebreid beeld worden gegeven van de vruchtbaarheid in relatie tot het opleidingsniveau van vrouwen in Nederland.

De volgende onderzoeksvragen komen hierbij aan de orde:

- Wat zijn de belangrijkste verschillen in vruchtbaarheidsgedrag tussen vrouwen van verschillende opleidingsniveaus?
- Welke veranderingen zijn er tussen de verschillende cohorten te zien, in het algemeen en binnen opleidingsniveaus?
- Worden de verschillen tussen opleidingsniveaus in de loop der tijd kleiner?

2. Gegevens en methode

Vaak zijn vruchtbaarheidsanalyses gebaseerd op periodegegevens. De bekendste periodemaat is het totaal leeftijds-specifiek vruchtbaarheidscijfer (TFR). Op basis van de vruchtbaarheidsgegevens voor een kalenderjaar kan met deze maat worden uitgedrukt hoeveel kinderen een vrouw gemiddeld krijgt als de in het betreffende jaar waargenomen leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers gedurende haar hele vruchtbare levensfase zouden gelden. Het grote voordeel van het gebruik van periodecijfers is dat alleen gegevens voor één kalenderjaar nodig zijn. In een situatie waarin vruchtbaarheidsgedrag weinig fluctuaties van jaar op jaar laat zien, geeft de TFR een goede globale beschrijving van de ontwikkelingen. Als er veel inhaal of uitstel plaatsvindt, geeft de TFR een vertekend beeld van de vruchtbaarheidsontwikkelingen (Garssen en Nicolaas, 2006).

De vruchtbaarheidscijfers in dit onderzoek zijn berekend op basis van cohortgegevens. Deze gegevens maken een betere beschrijving van de vruchtbaarheid mogelijk. Voor vrouwen geboren in een bepaalde periode (geboortecohort) kan worden nagegaan hoeveel kinderen ze in de loop van hun leven hebben gekregen. Een nadeel van de cohortbenadering is dat het vruchtbaarheidsgedrag van jonge vrouwen slechts gedeeltelijk onderzocht kan worden, omdat de betreffende gegevens nog niet volledig zijn. In dit onderzoek, waar de timing van het kinderen krijgen een belangrijk onderwerp is, zijn cohortvruchtbaarheidscijfers niettemin het meest geschikt om verschillen in vruchtbaarheid tussen de opleidingsniveaus en generaties te analyseren.

2.1 Cohortvruchtbaarheid

Voor het berekenen van de cohortvruchtbaarheidscijfers is informatie uit de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA) gebruikt. Op basis van de GBA wordt ieder jaar door het CBS de 'structuurtelling' uitgevoerd. In deze telling worden van alle vrouwen die op 1 januari in Nederland wonen diverse gegevens geregistreerd, zoals geboortedatum en geboortedata van de kinderen. In dit artikel is gebruik gemaakt van de structuurtelling van 1 januari

2007. De cohortvruchtbaarheid van vrouwen wordt berekend door het aantal kinderen geboren uit deze vrouwen te delen door het totaal aantal vrouwen dat in een bepaald cohort geboren is.

De berekening van de cohortvruchtbaarheid op basis van de structuurtelling verschilt van die op basis van jaarlijkse geboortestatistieken. Bij cohortvruchtbaarheid op basis van de structuurtelling worden vrouwen die inmiddels zijn geëmigreerd of overleden niet meegerekend. Bij cohortvruchtbaarheid op basis van de geboortestatistieken wordt daarentegen geen rekening gehouden met kinderen die migrantenvrouwen hebben gekregen vóórdat ze naar Nederland kwamen. Uit eerder onderzoek is gebleken dat de berekende verschillen in cohortvruchtbaarheid tussen de beide methoden minimaal zijn voor vrouwen geboren in 1945 of later (Alders, 2000). Voor kinderen geboren na 1965 is het namelijk verplicht om zowel bij de moeder als de vader geregistreerd te staan. Voor kinderen geboren vóór 1966 gold deze verplichting niet. Om deze reden onderzoeken we in dit artikel de cohortvruchtbaarheid van vrouwen geboren vanaf 1945. Omdat het niet zinvol is om de vruchtbaarheidscijfers van zeer jonge vrouwen, die immers nog nauwelijks kinderen hebben, te analyseren, worden ook vrouwen geboren na 1979 buiten beschouwing gelaten.

2.2 Opleidingsniveaubestand

Om cohortvruchtbaarheid naar opleidingsniveau te kunnen berekenen, is het nodig om van elke vrouw haar opleidingsniveau te weten. Dit gegeven wordt verkregen door de vrouwen uit de structuurtelling van 1 januari 2007, geboren tussen 1945 en 1979, te koppelen met het opleidingsniveaubestand 2003 van het CBS. Dit bestand, dat sinds kort beschikbaar is, bevat het hoogst behaalde en het hoogst gevolgde opleidingsniveau (eerste twee cijfers van de SOI-code) van alle daarin opgenomen personen per ultimo september 2003. De opleidingsvariabelen zijn gebaseerd op diverse jaargangen van registers en van de Enquête Beroepsbevolking (EBB). Dit betekent dat het opleidingsniveaubestand geen integraal bestand is, omdat het gedeeltelijk registerinformatie en gedeeltelijk informatie op steekproefbasis bevat. Daarom bevat het bestand voor iedere persoon een ophooggewicht. Na koppeling blijkt ongeveer een vijfde van de vrouwen uit de structuurtelling te koppelen met een record uit het opleidingsniveaubestand. De ophooggewichten uit het opleidingsniveaubestand zijn vervolgens aangepast door te herwegen door middel van poststratificatie naar het aantal vrouwen naar kindertal (0 t/m 3 en 4+) en vijfjaarscohorten (1945–1949 t/m 1975–1979) op 1 januari 2007. Deze aanpassingen zijn minimaal, omdat de oorspronkelijke gewichten al zijn herwogen naar diverse achtergrondkenmerken, zoals geslacht en leeftijd (vijfjaarsklassen). Het zo gekoppelde bestand van vrouwen met opleidingsniveau en aangepast ophooggewicht is gebruikt bij de analyses.

Het opleidingsniveau van de vrouw is bepaald op basis van de variabele hoogst behaald opleidingsniveau. Het opleidingsniveau van de vrouw is in drie klassen verdeeld, namelijk:

1. laag (lager onderwijs, v(m)bo, mavo, mbo-1 en onderwijs van vergelijkbaar niveau)
2. middelbaar (havo, vwo, mbo2-4 en onderwijs van vergelijkbaar niveau)
3. hoog (hbo, wo en onderwijs van vergelijkbaar niveau)

Deze indeling naar drie hoofdklassen wordt ook vaak in andere onderzoeken op het CBS gebruikt, bijvoorbeeld in de EBB en het OG. Het peilmoment voor de variabele hoogst behaald opleidingsniveau is ultimo september 2003. Dit kan tot gevolg hebben dat het opleidingsniveau van de jongste vrouwen enigszins wordt onderschat, omdat sommigen van hen op 1 januari 2007 een hoger opleidingsniveau hebben.

2.3 Onderzoek Gezinsvorming

Een derde bron van gegevens voor ons onderzoek is het OG 2003. Dit onderzoek, dat eens in de vijf jaar wordt gehouden, heeft als doel informatie te verzamelen over het verloop van de relatie- en gezinsvorming in Nederland en achtergronden daarvan. Aan het OG 2003 hebben 3,9 duizend mannen en 4,2 duizend vrouwen tussen de 18 en 62 jaar deelgenomen.

De belangrijkste uitkomsten op basis van het gekoppelde structuurtellings-opleidingsniveaubestand zijn vergeleken met de uitkomsten uit het OG 2003. Deze plausibiliteitscontrole is uitgevoerd, omdat dit een van de eerste keren is dat het opleidingsniveaubestand in een onderzoek is gebruikt.

3. Resultaten

3.1 Overzicht

Op 1 januari 2007 waren er ruim 4 miljoen vrouwen van de geboortecohorten 1945 tot en met 1979 in Nederland. De cohorten zijn ingedeeld naar groepen van vijf geboortejaren, waarin het aantal vrouwen varieert tussen de 494 duizend en 643 duizend (*staat 1*).

Staat 1
Vrouwen naar opleidingsniveau, 1 januari 2007

Geboortecohort	Opleidingsniveau			Totaal
	laag	middelbaar	hoog	
<i>x 1 000</i>				
1945-1949	297	167	80	544
1950-1954	260	187	98	546
1955-1959	228	239	125	592
1960-1964	197	301	144	642
1965-1969	155	328	159	643
1970-1974	122	300	168	589
1975-1979	83	263	149	494
%				
1945-1949	55	31	15	100
1950-1954	48	34	18	100
1955-1959	39	40	21	100
1960-1964	31	47	22	100
1965-1969	24	51	25	100
1970-1974	21	51	29	100
1975-1979	17	53	30	100

Het opleidingsniveau van vrouwen is toegenomen. Steeds meer vrouwen zijn middelbaar of hoog opgeleid en het aantal vrouwen dat een lage opleiding heeft, is met de generaties afgenomen. Ruim de helft van de vrouwen uit de generatie 1945-1949 heeft een lage opleiding. In de generatie 1975-1979 is dit nog maar 17 procent. Van de generatie 1945-1949 is slechts 15 procent van de (nu nog in Nederland levende) vrouwen hoog opgeleid. In de jongste generatie, geboren tussen 1975 en 1979, is het aandeel hoog opgeleiden gestegen tot 30 procent. Het aantal vrouwen uit de oudere generaties met een hoge opleiding is dus relatief klein, evenals het aantal vrouwen uit de jongere generaties met een lage opleiding. Vanaf het geboortjaar 1955 is per vijfjaarscohort de grootste groep vrouwen middelbaar opgeleid. In de generaties vanaf 1965 heeft steeds ruim de helft van de vrouwen een middelbare opleiding behaald.

Bij de interpretatie van de resultaten moet rekening worden gehouden met veranderingen in de samenstelling van de afzonderlijke opleidingsgroepen. Hoog opgeleiden in het oudste cohort vormden een relatief kleine, selectieve groep vrouwen uit een over het algemeen hoger sociaal milieu. Omdat steeds meer vrouwen een hogere opleiding (konden) volgen, zijn de groepen hoog opgeleiden in de jongere generaties niet alleen veel groter, maar ook meer gevarieerd dan vroeger. Per generatie is de groep vrouwen met een lage opleiding steeds kleiner en mogelijk selectiever geworden. Zo bevinden zich onder de laagopgeleide vrouwen van de jongere cohorten naar verhouding veel niet-westerse allochtonen. Niet-westers allochtone vrouwen, vooral van de eerste generatie, vertonen over het algemeen een ander vruchtbaarheidsgedrag dan autochtone vrouwen (Garssen en Nicolaas, 2006).

3.2 Kinderloosheid

Van de vrouwen uit het oudste cohort (1945-1949) is 14 procent kinderloos gebleven. Het aandeel kinderlozen is met de generaties langzaam toegenomen, tot 19 procent in het laatste cohort dat als voltooid mag worden beschouwd (1960-1964). De jongste vrouwen uit dit cohort zijn op 1 januari 2007 42 jaar. Vrijwel al deze vrouwen zullen hun vruchtbaarheid voltooid hebben. Het cohort 1965-1969 telt 21 procent kinderlozen, maar dit aandeel kan nog licht dalen omdat deze vrouwen nog kinderen kunnen krijgen (*staat 2*).

Staat 2
Aandeel kinderloze vrouwen naar opleidingsniveau

Geboortecohort	Opleidingsniveau			Totaal
	laag	middelbaar	hoog	
%				
1945-1949	9,4	14,4	26,6	13,5
1950-1954	12,0	16,7	28,2	16,5
1955-1959	13,4	18,4	27,4	18,4
1960-1964	14,5	18,6	27,0	19,2
1965-1969	15,7	20,5	26,7	20,9

Kinderen krijgen is voor de jongere generaties minder vanzelfsprekend geworden dan vroeger. Met de verandering van normen en waarden, en ook de komst van de anticonceptiepil in de jaren zeventig, werd de keuze voor een leven zonder kinderen eenvoudiger. Een deel van de kinderloosheid kan echter ook een gevolg zijn van uitstel van moederschap. Kinderloosheid is dan ook niet altijd een bewuste keuze. Uit onderzoek blijkt dat iets meer dan de helft van de vrouwen die in 2003 36 jaar of ouder waren en verwachtten kinderloos te blijven, zichzelf als vrijwillig kinderloos beschouwde. Van de onvrijwillig kinderlozen had de helft geen partner (meer) om de gewenste kinderen mee te krijgen, de andere helft was onvruchtbaar of had andere lichamelijke beperkingen (De Graaf en Loozen, 2005).

Het percentage kinderloze vrouwen is hoger naarmate vrouwen een hogere opleiding hebben genoten. Dit geldt voor alle generaties. Ruim een kwart van de hoogopgeleide vrouwen blijft kinderloos, veel meer dan de 10 tot 15 procent bij laagopgeleide vrouwen. Het aandeel kinderloze middelbaar opgeleide vrouwen zit hier tussenin. Hoogopgeleide vrouwen stellen het moederschap het meest uit, en hebben dan ook een grotere kans dat uitstel van kinderen leidt tot afstel. De hogere kinderloosheid bij hoog opgeleiden hangt ook samen met het feit dat deze groep minder vaak een vaste partner heeft. Ook zijn hoog opgeleiden vaker dan laag en middelbaar opgeleiden actief op de arbeidsmarkt, en komen er geen kinderen door problemen om werk en gezin te combineren (De Graaf en Loozen, 2005).

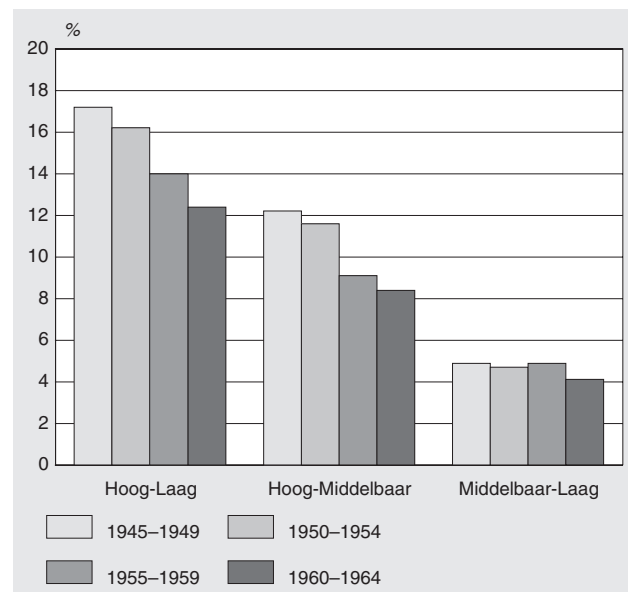
Onder laag en middelbaar opgeleiden is het aandeel kinderloze vrouwen per cohort groter geworden. Bleef nog geen 10 procent van de laagopgeleide vrouwen uit 1945–1949 kinderloos, bij de vrouwen uit 1960–1964 is dat aandeel 15 procent. Een vergelijkbare stijging is te zien bij de middelbaar opgeleide vrouwen. De stijging van het totale aandeel kinderloze vrouwen is dus deels toe te schrijven aan de laag- en middelbaar opgeleide vrouwen. Verder speelt mee dat de samenstelling van de cohorten naar opleidingsniveau in de loop der tijd is veranderd: in de jongere cohorten zijn steeds meer vrouwen hoog opgeleid, en deze vrouwen zijn vaker kinderloos.

Wel is opvallend dat het percentage kinderloze hoogopgeleide vrouwen per generatie vrijwel gelijk is gebleven. In elk van de onderzochte cohorten was ongeveer 27 procent van de hoog opgeleiden kinderloos. Ook in het nog niet voltooide cohort 1965–1969 is nu 27 procent kinderloos, wat zou kunnen duiden op een lichte afname van de uiteindelijke kinderloosheid bij hoogopgeleide vrouwen (zie ook par. 3.4). Het steeds verder uitstellen van het moederschap heeft dus, op het niveau van de groep, niet geleid tot meer afstel van moederschap door de jongere generaties hoog opgeleiden.

Doordat het aandeel kinderlozen onder laag en middelbaar opgeleiden is gestegen terwijl dat onder hoog opgeleiden gelijk is gebleven, zijn de verschillen tussen de opleidingsniveaus kleiner geworden. Dit geldt alleen voor de verschillen tussen hoog en laag, en tussen hoog en middelbaar opleidingsniveau. Bij vrouwen uit 1945–1949 was er een verschil van 17 procentpunten tussen de aandelen kinderloze vrouwen met hoge en lage opleiding. Bij vrouwen uit 1960–1964

was het verschil afgenomen tot 12 procentpunten. De toename van het aandeel kinderlozen onder laag- en middelbaar opgeleiden vertoonde grote overeenkomst. Het verschil tussen deze twee groepen daalde van 5 naar 4 procentpunten (*grafiek 1*).

1. Verschil in aandeel kinderloosheid tussen opleidingsniveaus per cohort

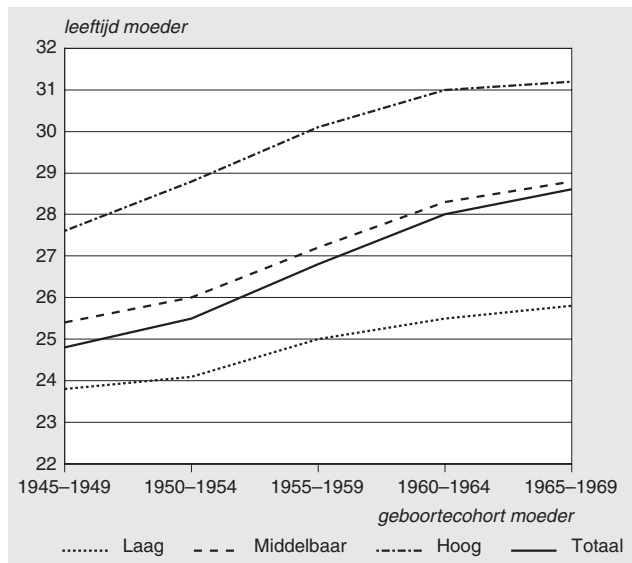
Er zijn meerdere verklaringen mogelijk voor de verschillende ontwikkelingen in de kinderloosheid naar opleidingsniveau. Hoogopgeleide vrouwen waren waarschijnlijk voorlopers bij de verandering van normen en waarden betreffende huwelijk en gezinsvorming. Ze kozen eerder voor een leven zonder kinderen, gedurende een aantal jaren of voor altijd. In jongere generaties zijn deze opvattingen en keuzemogelijkheden door laag en middelbaar opgeleide vrouwen deels overgenomen, en nam, deels als bewuste keuze en misschien ook doordat in deze groepen het moederschap eveneens werd uitgesteld, ook in deze groepen de kinderloosheid toe. De kinderloosheid onder hoog opgeleiden is niet gestegen en lijkt zelfs licht af te nemen. De veranderde samenstelling van de groep hoog opgeleiden speelt hierbij wellicht een rol.

3.3 Gemiddelde leeftijd van de moeder bij de geboorte van het eerste kind

In de loop der jaren is de gemiddelde leeftijd waarop vrouwen voor het eerst moeder worden steeds hoger komen te liggen (*grafiek 2*). Vrouwen geboren in de periode 1945–1949 kregen hun eerste kind op de leeftijd van gemiddeld 24,8 jaar. In de volgende cohorten is deze leeftijd gestegen tot een gemiddelde van 28,0 jaar bij vrouwen uit 1960–1964. In het daaropvolgende cohort ligt deze leeftijd op 28,6 jaar. De jongste vrouwen in dit laatste cohort zijn 37 jaar op het meetmoment van 1 januari 2007, en kunnen nog kinderen krijgen. Het is dus mogelijk dat de gemiddelde leeftijd voor dit cohort nog iets stijgt. Dit zal vooral gelden voor de hoogopgeleide vrouwen, die immers gemiddeld op latere leeftijd moeder worden dan laag opgeleiden.

2. Gemiddelde leeftijd moeder bij de geboorte eerste kind naar opleidingsniveau

In alle generaties zijn de hoogopgeleide moeders verreweg het oudst bij de geboorte van hun eerste kind. Daarna volgen de middelbaar opgeleide moeders, en de laagopgeleide moeders zijn het jongst. Laagopgeleide moeders uit het cohort 1960-1964 kregen hun kind toen ze gemiddeld 25,5 jaar oud waren. Middelbaar opgeleide vrouwen uit dit cohort waren gemiddeld 28,3 jaar en de hoog opgeleiden 31,0 jaar. Dit is een verschil van maar liefst 5,5 jaar tussen hoog- en laagopgeleide vrouwen.

Het uitstel van moederschap, in vergelijking tot eerdere generaties, is zichtbaar bij vrouwen van alle opleidingsniveaus. De gemiddelde leeftijd van laagopgeleide moeders is echter minder gestegen dan die van de andere opleidingsgroepen: tussen de cohorten 1945-1949 en 1960-1964 nam de leeftijd bij de geboorte van het eerste kind van laag opgeleiden toe van 23,8 tot 25,5 jaar, een toename van iets minder dan 2 jaar. Middelbaar en hoog opgeleiden hebben in deze periode het moederschap uitgesteld met respectievelijk 3,0 en 3,5 jaar. In het wat vruchtbaarheid betreft nog niet geheel voltooide cohort 1965-1969 is de gemiddelde leeftijd nog iets toegenomen tot 25,8 jaar bij laag opgeleiden, 28,8 jaar bij middelbaar opgeleiden en 31,2 jaar bij hoog opgeleiden. Deze cijfers lijken te wijzen op verder uitstel door in ieder geval de middelbaar opgeleiden in dit jongste cohort.

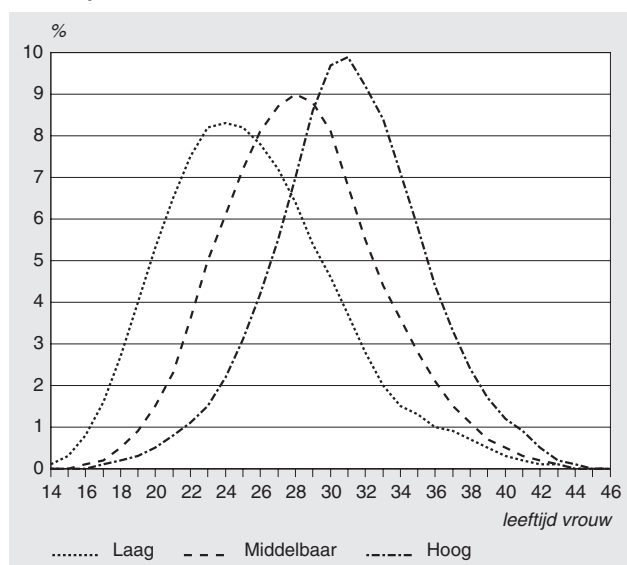
Doordat de gemiddelde leeftijd waarop laagopgeleide vrouwen moeder worden in de loop der tijd minder is gestegen dan die van middelbaar en hoogopgeleide vrouwen, is het verschil tussen hoog- en laagopgeleide moeders groter geworden. Voor het cohort 1945-1949 was er nog een verschil van 3,7 jaar tussen de gemiddelde leeftijd van hoog- en laagopgeleide moeders. In het cohort 1960-1964 waren hoogopgeleide vrouwen gemiddeld 5,5 jaar ouder dan laag opgeleiden toen ze hun eerste kind kregen. De verschillen tussen de gemiddelde leeftijd van middelbaar en laagopgeleide vrouwen zijn ook toegenomen; de verschillen tussen de gemiddelde leeftijd van hoog- en middelbaar opgeleide vrouwen zijn in de loop der tijd redelijk constant gebleven.

Het uitstel van moederschap heeft te maken met tal van factoren. Vrouwen zijn steeds beter opgeleid en werken vaker dan vroeger. Na de middelbare school gaan veel vrouwen verder leren, terwijl ze vroeger snel trouwden en kinderen kregen. Dit verklaart een deel van het uitstel. Na de opleiding gaan vrouwen vaak eerst een aantal jaren werken voordat ze kinderen willen. Voor hoogopgeleide vrouwen zijn deze effecten sterker dan voor laag opgeleiden, omdat voor hen de zogenaamde 'opportuïteitskosten' van het krijgen van kinderen hoger zijn. Naarmate men een hogere opleiding heeft gevolgd, heeft men meer te verliezen (inkomen, carrièreperspectief) als een deel van de tijd aan kinderen wordt besteed (Kalmijn, 1996).

Uit het OG blijkt dat vrouwen verschillende redenen opgeven om hun zwangerschap tot na hun dertigste uit te stellen. De helft gaf aan eerst nog te willen genieten van de vrijheid. Ruim een kwart wilde eerst werkervaring opdoen of carrière maken. Het ontbreken van een partner speelde bij ongeveer een kwart van de vrouwen een rol, evenals twijfel over wel of geen kinderen (De Graaf en Loozen, 2006).

Hoewel hoogopgeleide vrouwen het moederschap het meest uitstellen, halen ze het gedeeltelijk op latere leeftijd weer in. Veel hoogopgeleide vrouwen worden moeder als ze al ruim in de dertig zijn, dit in tegenstelling tot laagopgeleide vrouwen (grafiek 3). Voor cohort 1960-1964 is de spreiding in leeftijden waarop een vrouw voor de eerste keer moeder wordt kleiner voor hoog opgeleiden dan voor laag en middelbaar opgeleiden. Vooral bij laag opgeleiden is een grotere spreiding rond de gemiddelde leeftijd te zien. Dit kan erop duiden dat het proces van uitstel nog in volle gang is: een deel van de vrouwen in deze groep stelt uit, een deel (nog) niet. De kleinere spreiding in de leeftijden bij hoogopgeleide vrouwen kan erop wijzen dat het uitstel van het eerste kind in deze groep al gemeengoed is geworden, en/of de grens van uitstel is bereikt.

3. Percentage vrouwen dat voor het eerst moeder wordt naar leeftijd, cohort 1960-1964

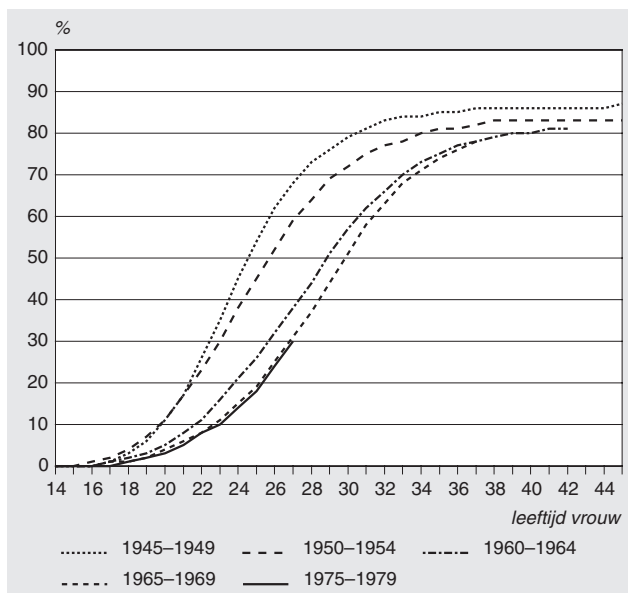
3.4 Leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidcurves

Terwijl minder vrouwen op jongere leeftijd kinderen krijgen, neemt het moederschap op oudere leeftijden toe. Het uitstel wordt op deze leeftijden ingehaald. Dat dit slechts gedeeltelijke inhaal is, blijkt uit de hierboven besproken hogere aandelen kinderloosheid (zie par. 3.2). Dit is ook zichtbaar te maken in leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers, waarin tevens de trend bij de jongere cohorten te zien is. Cumulatieve vruchtbaarheidscijfers naar leeftijd laten zien welk aandeel van de vrouwen op een bepaalde leeftijd kinderen heeft gekregen. Bij voltooide cohorten kan het uiteindelijk aandeel kinderloze vrouwen worden bepaald. Uit een vergelijking van verschillende groepen, naar geboortecohort of opleiding, zijn uitstel- en inhaaleffecten in de vruchtbaarheid af te leiden. Ook de tot dusver gerealiseerde vruchtbaarheidscijfers van nog niet voltooide cohorten kunnen hierbij onderling worden vergeleken.

Verschillen tussen cohorten

Ook uit de leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers blijkt duidelijk dat de leeftijd waarop de meeste vrouwen voor het eerst moeder worden in de loop der tijd is gestegen (grafiek 4). Van de oudste generatie, geboren tussen 1945 en 1949, was ruim de helft op 25-jarige leeftijd al moeder. In de generatie 1960–1964 gold dat voor nog maar een kwart. Elke generatie vrouwen heeft het moederschap dus verder uitgesteld. In de jongste generaties is de toename van het uitstel ten opzichte van eerdere generaties afgenomen: de lijnen in de grafiek lopen steeds dichter bij elkaar. De lijnen van de drie jongste generaties lopen over elkaar heen, wat inhoudt dat vrouwen vanaf geboortecohort 1965–1969 het moederschap niet verder lijken uit te stellen.

4. Cumulatief percentage vrouwen dat ooit een eerste kind kreeg naar geboortecohort vrouw

Het aandeel vrouwen dat uiteindelijk moeder wordt, is vooral tussen de generaties 1945–1949 en 1955–1959 gedaald, en daarna gestabiliseerd op iets boven de 80 procent. Het uitstel van moederschap heeft dus voornamelijk voor de oude-

re generaties ten dele tot afstel geleid. Voor de jongere generaties lopen de lijnen in grafiek 4 vanaf een hogere leeftijd steiler naar boven, wat duidt op een inhaaleffect van deze cohorten die op latere leeftijd moeder worden: uiteindelijk wordt een vergelijkbaar aandeel vrouwen moeder, ondanks het uitstel van moederschap. Van de vrouwen geboren tussen 1945 en 1949 is 86 procent moeder geworden. In opeenvolgende generaties daalde dit aandeel jaarlijks met enkele procentpunten, tot 81 procent in de generatie 1960–1964. Op 1 januari 2007 was 79 procent van de vrouwen in het nog niet geheel voltooide cohort 1965–1969 moeder.

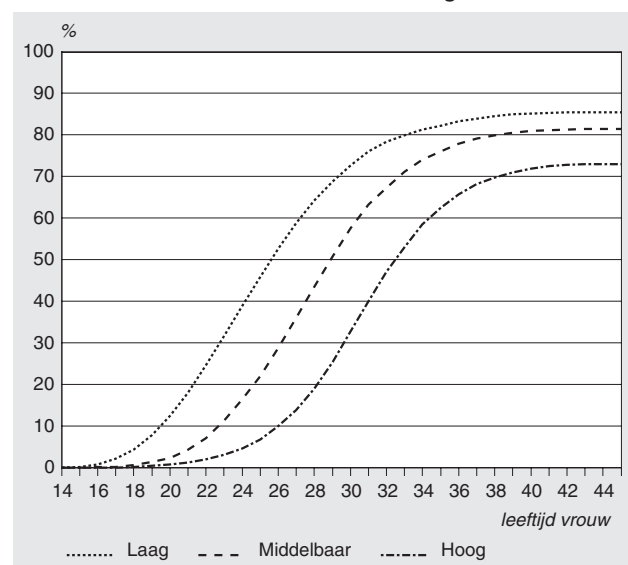
Verschillen tussen opleidingsniveaus

Bij vrouwen van alle onderzochte geboortecohorten is een duidelijk verschil tussen de opleidingsniveaus zichtbaar in het aandeel vrouwen dat moeder wordt en de leeftijd waarop dit gebeurt. Laagopgeleide vrouwen worden vaker en eerder moeder dan middelbaar en hoogopgeleide vrouwen. Dit geldt voor alle generaties in meerdere of mindere mate.

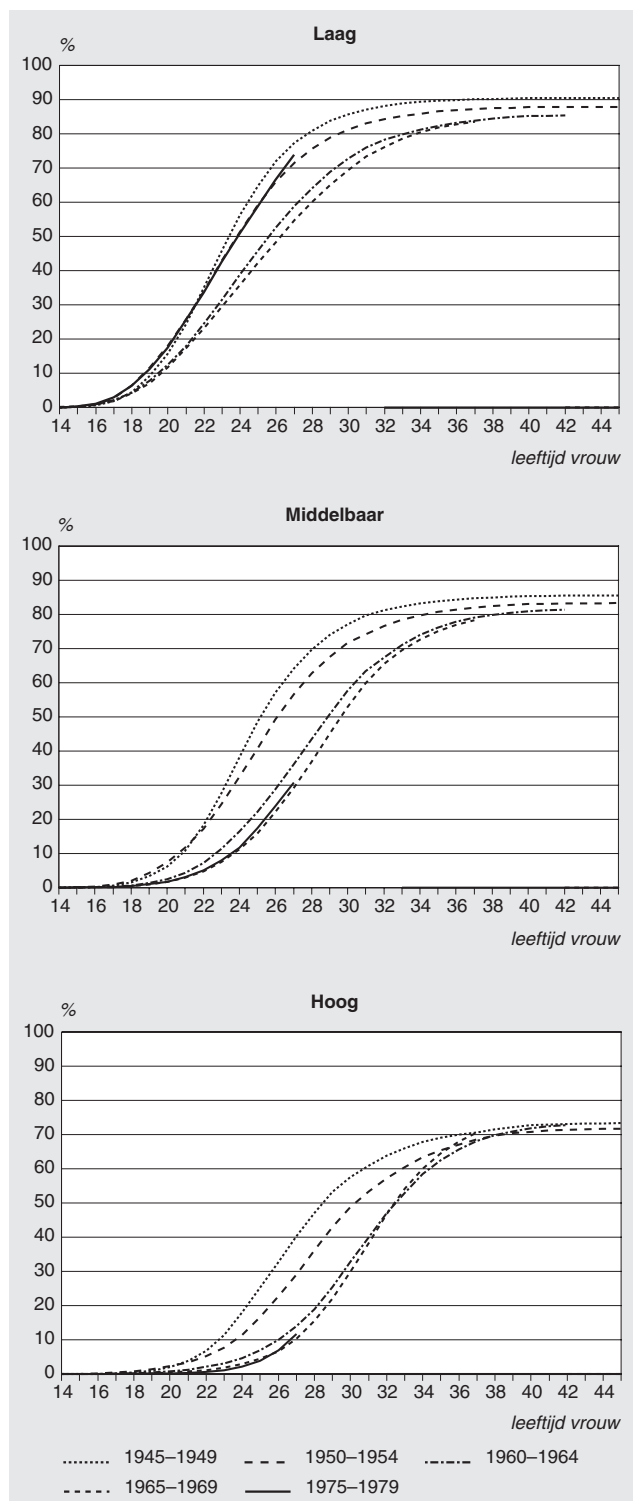
De vruchtbaarheidscijfers van het cohort 1960–1964 zijn uitgezet in grafiek 5. Hierin is duidelijk te zien dat de lijn voor de middelbaar opgeleide vrouwen rechts van die van de laag opgeleiden loopt. Dit wil zeggen dat meer middelbaar dan laagopgeleide vrouwen op latere leeftijd moeder worden. De lijn van de hoog opgeleiden loopt weer rechts van middelbaar opgeleiden; zij worden over het algemeen op nog latere leeftijd moeder. Duidelijk is dat hoe hoger de opleiding is, hoe meer het moederschap wordt uitgesteld. Van de laagopgeleide vrouwen uit cohort 1960–1964 is op 25-jarige leeftijd al bijna de helft moeder, terwijl dit aandeel bij middelbaar opgeleide vrouwen 22 procent is en bij hoog opgeleiden 7 procent.

Bij de hogere leeftijden lopen de drie lijnen meer naar elkaar toe: het uitstel van moederschap wordt op hogere leeftijden gedeeltelijk ingehaald. Deels is er echter sprake van afstel: de lijn komt lager uit naarmate vrouwen hoger zijn opgeleid: van de vrouwen met een hogere opleiding worden er minder moeder, en zijn er dus meer kinderloos.

5. Cumulatief percentage vrouwen geboren in de periode 1960–1964 dat ooit een eerste kind kreeg

6. Cumulatief percentage vrouwen dat ooit een eerste kind kreeg per cohort en opleidingsniveau

De grafieken van de andere onderzochte generaties laten een vergelijkbaar beeld zien. Ook vrouwen uit de jongere cohorten worden later moeder naarmate het opleidingsniveau hoger is. De verschillen tussen laag opgeleiden en de overige twee niveaus zijn hier nog iets groter dan bij oudere cohorten. Zo was in cohort 1970-1974 op 25-jarige leeftijd 44 procent van de laagopgeleide vrouwen moeder, 15 procent van de middelbaar opgeleide vrouwen en 3 procent van de hoogopgeleide vrouwen.

Verschillen tussen cohorten per opleidingsniveau

Laagopgeleide vrouwen worden vaker, en op jongere leeftijd, moeder dan middelbaar en hoog opgeleiden. Ook bij laag opgeleiden is bij jongere generaties sprake van uitstel van moederschap dat gedeeltelijk leidt tot afstel, en daarmee tot een stijging van het aandeel kinderlozen (grafiek 6). Vooral de generaties geboren tussen 1950 en 1959 werden later en minder vaak moeder dan de generatie 1945-1949. In de generaties 1960-1969 is weinig veranderd in het algemene vruchtbaarheidsgedrag ten opzichte van 1955-1959. Opvallend is dat laagopgeleide vrouwen vanaf geboortjaar 1970 weer jonger aan kinderen beginnen. In de twee jongste cohorten lijkt er in ieder geval voor een deel van de vrouwen een einde te zijn gekomen aan het uitstel van moederschap. De lijn voor cohort 1970-1974 loopt vooralsnog gelijk met die van cohort 1955-1959. Mogelijk is dit effect een gevolg van de veranderde samenstelling van de groep laagopgeleide vrouwen, van wie een steeds groter aandeel niet-westers allochtoon is.

Bij middelbaar opgeleide vrouwen is in jongere generaties ook sprake van uitstel en gedeeltelijk afstel van moederschap. Anders dan bij de laag opgeleiden heeft ook de generatie 1960-1969 het moederschap verder uitgesteld dan eerdere cohorten. Alleen de twee jongste cohorten, geboren in de jaren zeventig, stellen het moederschap vooralsnog niet verder uit dan eerdere generaties. Bij middelbaar opgeleiden lijkt aan het uitstel een einde te zijn gekomen.

Ook hoogopgeleide vrouwen van de generaties 1950-1959 en 1960-1969 hebben het moederschap telkens verder uitgesteld dan eerdere generaties hoog opgeleiden. Evenals bij de middelbaar opgeleiden stellen de jongste twee cohorten het moederschap niet verder uit dan eerdere cohorten. Bij de hoog opgeleiden valt vooral op dat het aandeel vrouwen dat moeder wordt sinds de generatie 1950-1954 niet verder is gedaald. Er is daarentegen sprake van een lichte toename van het aandeel moeders binnen de jongere cohorten hoogopgeleide vrouwen. In cohort 1955-1959 was 68 procent van de hoogopgeleide vrouwen op 37-jarige leeftijd moeder, in cohort 1965-1969 is dit gestegen naar 71 procent.

3.5 Kindertal

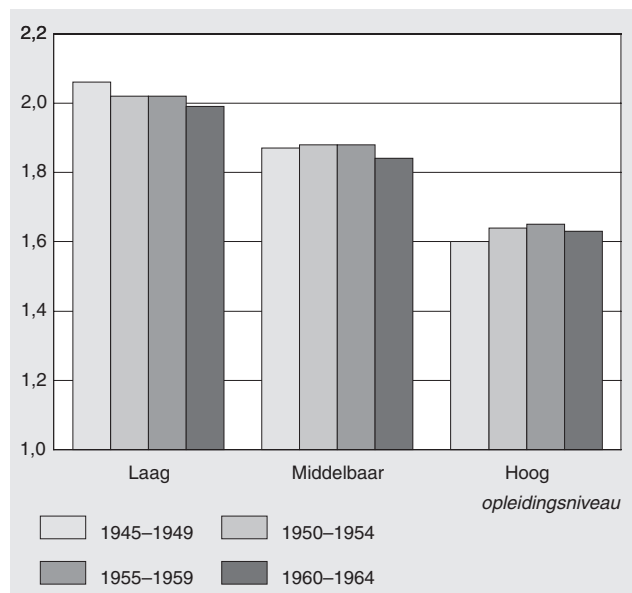
Gemiddeld aantal kinderen per vrouw

Mede door de toename van het aandeel vrouwen dat kinderloos blijft, is het gemiddeld kindertal per vrouw in de loop van de generaties gedaald. De vrouwen uit cohort 1945-1949 kregen nog gemiddeld 1,94 kinderen; vrouwen uit cohort 1960-1964 kregen er met 1,84 gemiddeld iets minder. Er zijn duidelijke verschillen te zien tussen de opleidingsniveaus, wat deels samenhangt met de verschillen in kinderloosheid. Voor alle generaties geldt dat hoogopgeleide vrouwen gemiddeld minder kinderen hebben gekregen dan middelbaar en laagopgeleide vrouwen. De verschillen in het gemiddeld kindertal per vrouw hebben te maken met het aandeel vrouwen dat kinderloos is, en met het aantal kinderen per moeder. Over het algemeen krijgen hoogopgeleide moeders iets minder kinderen. Hoogopgeleide vrouwen zijn

vaker kinderloos dan laag opgeleiden, waardoor het gemiddeld kindertal per vrouw lager is. Hoogopgeleide vrouwen uit het cohort 1960–1964 kregen gemiddeld 1,63 kinderen en laagopgeleide vrouwen 1,99. De middelbaar opgeleide vrouwen zaten hier met een kindertal van 1,84 tussenin (*grafiek 7*). Hoogopgeleide vrouwen uit het oudste onderzochte cohort 1940–1945 kregen gemiddeld 1,60 kinderen, middelbaar opgeleiden 1,87 en laag opgeleiden 2,06.

De ontwikkelingen in het kindertal door de tijd verschillen tussen de opleidingsniveaus. Vergeleken met de generatie 1945–1949 krijgen laag- en middelbaar opgeleide vrouwen uit 1960–1964 gemiddeld minder kinderen, terwijl het kindertal van hoogopgeleide vrouwen juist iets hoger is. Voor een groot deel houdt dit verband met de gestegen aandelen kinderloze laag- en middelbaar opgeleide vrouwen, en het vrij stabiel gebleven aandeel kinderlozen onder hoogopgeleide vrouwen. De lichte toename van het kindertal bij hoog opgeleiden komt doordat hoogopgeleide moeders van cohort 1960–1964 gemiddeld iets meer kinderen hebben gekregen dan vergelijkbare moeders van cohort 1945–1949.

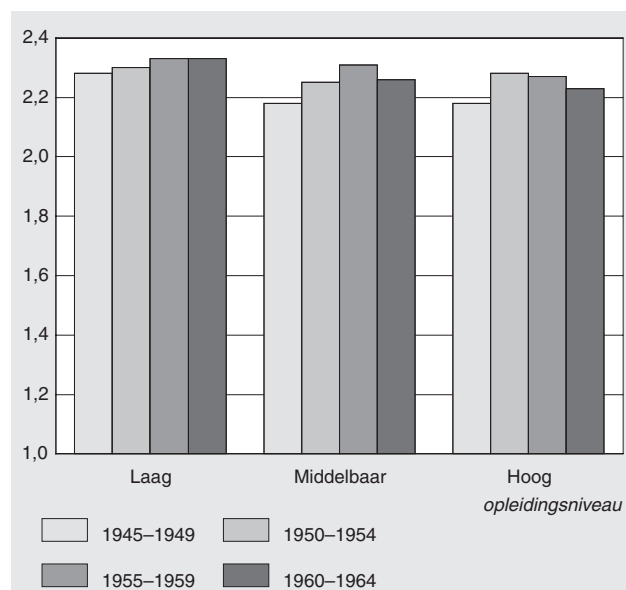
7. Gemiddeld kindertal per vrouw naar geboortecohort vrouw

Gemiddeld aantal kinderen per moeder

Als we kinderloze vrouwen buiten beschouwing laten en alleen naar het gemiddeld kindertal van moeders kijken, zijn de verschillen tussen de opleidingsniveaus, en tussen de generaties, veel kleiner. Het gemiddeld kindertal van moeders varieert per cohort en opleidingsniveau tussen 2,2 en 2,3 (*grafiek 8*). Laagopgeleide moeders kregen in elke generatie gemiddeld iets meer kinderen dan middelbaar en hoog opgeleiden. Hoog opgeleiden kregen weer iets minder kinderen dan middelbaar opgeleiden, met uitzondering van de generatie 1950–1954 waarin hoogopgeleide moeders gemiddeld juist iets meer kinderen kregen dan middelbaar opgeleiden.

8. Gemiddeld kindertal per moeder naar geboortecohort moeder

Moeders naar kindertal

Meer dan de helft van de moeders heeft twee kinderen. Dit geldt voor alle voltooide generaties. Ongeveer 20 procent van de moeders heeft drie kinderen en 15 procent één kind. Minder dan 10 procent van de moeders heeft vier of meer kinderen. *Grafiek 9* toont de aandelen moeders naar kindertal per opleidingsniveau voor cohort 1960–1964. Het duidelijkste verschil is het aandeel moeders met vier of meer kinderen, dat onder laagopgeleide vrouwen hoger is dan onder middelbaar en hoogopgeleide vrouwen. Een kindertal van 1 komt iets vaker voor bij laagopgeleide vrouwen. Overigens is in de oudere cohorten het aandeel laag opgeleiden met één kind vrijwel gelijk aan dat van de hoog opgeleiden, en zijn het dus de middelbaar opgeleiden die relatief minder vaak één kind hebben. In de grafiek van cohort 1960–1964 is verder te zien dat hoogopgeleide vrouwen vaker drie kinderen hebben. Dit geldt overigens nog sterker voor vrouwen geboren in de jaren vijftig. Een kwart van de hoogopgeleide moeders uit 1950–1954 had drie kinderen, tegen 19 procent van de laag opgeleiden. Er is verder weinig verschil in de percentages tussen de oudere en jongere voltooide generaties.

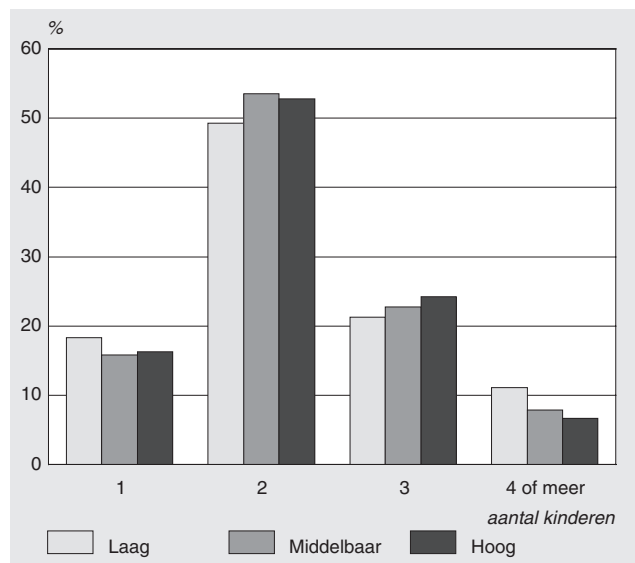
Een andere manier om naar de verschillen in kindertal tussen opleidingsniveaus en generaties te kijken, is met behulp van pariteitsverhogingskansen. Het aandeel vrouwen dat een tweede kind krijgt, de pariteitsverhogingskans van 1 naar 2, is in het cohort 1960–1964 met 0,82 het kleinst voor laag opgeleiden (*staat 3*). Voor middelbaar en hoog opgeleiden is de kans 0,84. In de loop der tijd is de pariteitsverhogingskans van 1 naar 2 voor hoog opgeleiden iets toegenomen. Die voor laag opgeleiden is alleen in 1960–1964 lager dan 0,83.

De kans om van twee naar drie kinderen te gaan, is voor het cohort 1960–1964 het hoogst bij laagopgeleide moeders (0,40), en ligt voor middelbaar en hoog opgeleiden ongeveer 0,03 lager. In de cohorten uit de jaren vijftig lagen de pariteitsverhogingskansen van 2 naar 3 juist hoger naarmate de vrouwen hoger opgeleid waren.

Het aandeel vrouwen dat van drie kinderen naar vier of meer kinderen gaat, ligt voor laag opgeleiden van alle generaties duidelijk hoger dan voor de overige vrouwen.

9. Aandeel moeders geboren in de periode 1960–1964 naar kindertal

Staat 3
Pariteitsverhogingskansen van vrouwen naar opleidingsniveau

Geboortecohort vrouw	Opleidingsniveau			Totaal
	laag	middelbaar	hoog	
<i>van één naar twee kinderen</i>				
1945–1949	0,830	0,844	0,825	0,834
1950–1954	0,830	0,845	0,834	0,836
1955–1959	0,833	0,850	0,837	0,841
1960–1964	0,816	0,842	0,837	0,833
<i>van twee naar drie kinderen</i>				
1945–1949	0,334	0,301	0,331	0,324
1950–1954	0,346	0,352	0,399	0,356
1955–1959	0,380	0,388	0,400	0,387
1960–1964	0,397	0,364	0,369	0,375
<i>van drie naar vier kinderen</i>				
1945–1949	0,330	0,225	0,206	0,284
1950–1954	0,337	0,249	0,258	0,293
1955–1959	0,337	0,266	0,229	0,287
1960–1964	0,342	0,256	0,216	0,277

4. Conclusies

Hoogopgeleide vrouwen blijven vaker kinderloos dan vrouwen met een middelbaar of laag opleidingsniveau. Over het algemeen tellen jongere generaties hogere aandelen kinderloze vrouwen dan oudere generaties. Opvallend is echter dat het aandeel kinderlozen onder hoogopgeleide vrouwen stabiel is gebleven sinds het cohort 1945–1949, terwijl het in de andere groepen toenam. Eenzelfde ontwikkeling, die hier overigens sterk mee samenhangt, is te zien in het gemiddeld kindertal per vrouw. Terwijl jongere generaties over het algemeen gemiddeld minder kinderen per vrouw krijgen, is het kindertal van hoog opgeleiden uit de jongere generaties juist iets hoger dan dat van de generatie 1945–1949.

Hoe hoger de opleiding, hoe meer het moederschap wordt uitgesteld. De gemiddelde leeftijd waarop vrouwen hun eerste kind krijgen is sterk opgelopen met de generaties, bij vrouwen van alle opleidingsniveaus. De mate waarin het uitsstel toenam verschilt wel: de gemiddelde leeftijd waarop hoogopgeleide vrouwen moeder worden is sterker gestegen dan die van de andere groepen. Daardoor is het bestaande verschil in gemiddelde leeftijd bij de geboorte van het eerste kind tussen de opleidingsniveaus in de loop der tijd groter geworden. Aan het uitsstel lijkt inmiddels een einde te zijn gekomen. De jongste generaties, vrouwen geboren in de jaren zeventig, stellen het moederschap vooralsnog niet verder uit dan eerdere generaties. Dit geldt voor alle opleidingsniveaus.

Het verschil in vruchtbaarheidsgedrag tussen hoog- en laagopgeleide vrouwen is dus iets afgenomen. Dit geldt echter alleen voor het aandeel kinderlozen en het gemiddeld kindertal per vrouw. De gemiddelde leeftijd bij de geboorte van het eerste kind verschilt bij de jongere generaties wel sterker tussen de opleidingsniveaus.

In deze analyse van vruchtbaarheid naar opleidingsniveau hebben we ons beperkt tot de indeling in drie groepen: laag-, middelbaar en hoogopgeleide vrouwen. Met de toegenomen aantallen hoog opgeleiden is wellicht een verfijning van deze indeling mogelijk. Het onderzoek heeft zich verder beperkt tot vrouwen. In Noors onderzoek onder mannen en vrouwen geboren in 1964 bleek bij mannen, in tegenstelling tot vrouwen, een positieve relatie te bestaan tussen opleidingsniveau en kindertal (Kravdal, 2007). Ook de vruchtbaarheid van paren is een interessant thema van onderzoek. Vruchtbaarheidsgedrag blijkt namelijk afhankelijk te zijn van een combinatie van opleidingsniveau van de man en vrouw (Latten en Hooghiemstra, 2002). Het onderzoek kan nog worden uitgebreid met andere achtergrondvariabelen uit het SSB. Zo zijn arbeidsparticipatie en inkomenspositie van vrouwen in relatie tot vruchtbaarheidsgedrag ook van belang. Hoog opgeleide vrouwen zijn vaker en meer uren per week actief op de arbeidsmarkt. Zodra vrouwen kinderen hebben, wordt het verschil in arbeidsdeelname nog groter (SCP/CBS, 2006).

Literatuur

Alders, M., 2000, Vruchtbaarheid van allochtone vrouwen: longitudinale gegevens uit de structuurtelling. Maandstatistiek van de Bevolking 48(11), blz.9–11. CBS, Voorburg/Heerlen.

Billari, F.C., A.C. Liefbroer and D. Philipov, 2006, The postponement of childbearing in Europe: driving forces and implications. Vienna Yearbook of Population Research 2006, blz. 1–17.

Beets, G., 2007, De timing van het eerste kind: demografische aspecten en achtergronden. In: Raad voor de Volksgezondheid en Zorg, Uitsstel van ouderschap: medisch of maatschappelijk probleem, blz. 33–45 RVZ, Den Haag.

Boekhoorn, P. en T. de Jong, 2008, Gezinnen van de toekomst, cijfers en trends. E-quality, Den Haag.

- CBS, 2007, Moederschap niet verder uitgesteld. CBS-webmagazine 11 juni 2007.
- Doorten, I en A. Struijs, 2007, Uitstel van ouderschap. Demos 23(3), blz. 1–4. NIDI, Den Haag.
- Garssen, J. en H. Nicolaas, 2006, Recente trends in de vruchtbaarheid van niet-westers allochtone vrouwen. Bevolkingstrends 54(1), blz. 15–31.
- Graaf, A. de, en C. van Duin, 2007, Bevolkingsprognose 2006–2050: veronderstellingen over de geboorte. Bevolkingstrends 55(1), blz. 45–56.
- Graaf, A. de, en S. Loozen, 2006, Aantal oudere moeders neemt toe. CBS-webmagazine 21 augustus 2006.
- Graaf, A. de, en S. Loozen, 2005, Door omstandigheden vaak geen of één kind. Bevolkingstrends 53(1), blz. 42–45.
- Kaa, D.J. van de, 2001, Postmodern fertility preferences: from changing value orientation to new behaviour. In: Bulatao, R. en J. Casterline (eds.), Global fertility transition. Supplement to Population and Development Review 27, blz. 290–331.
- Kalmijn, M., 1996, Effecten van opleidingsniveau, duur en richting op het tijdstip waarop paren kinderen krijgen. Bevolking en Gezin 25(1), blz. 41–71.
- Kraval, O., 2007, Effects of current education on second- and third-birth rates among Norwegian women and men born in 1964: substantive interpretations and methodological issues. Demographic Research 17(9), blz. 211–246.
- Latten, J. en E. Hooghiemstra, 2002, Uitstelouders, kinderen krijgen is een gezamenlijke beslissing. Index 10, blz. 6–7.
- Neels, K., 2006, Reproductive strategies in Belgian fertility, 1960–1990. NIDI-CBGS Publications no. 38, Brussels/The Hague.
- Programmaministerie Jeugd en Gezin, 2008, Antwoord op Kamervragen van Dezentjé Hamming-Bluemink over de uitspraak dat het aantal geboorten per vrouw in Nederland omhoog zou moeten om de vergrijzingskosten te betalen, 1 april 2008, www.jeugdengezin.nl/kamerstukken/2008.
- SCP/CBS, 2006, Emancipatiemonitor 2006. SCP, Den Haag.